

Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia op 9 november 2014
door Alex van Ligten

Psalm 90: Taal en Target

Voorlezing van Psalm 90 vrij

Een veilige toevlucht zijt Gij,
altijd geweest, van geslacht op geslacht.
De bergen stonden nog niet
de aarde lag nog in weeën
er was nog niemand geboren.
Maar toen al, eeuwigheid nu,
waart Gij de enige ware,
en zo zal het blijven.

Gij doet het mensenkind tot stof vergaan.
Gij zegt: ga jij, kind van Adam.
Duizend jaren zijn in uw ogen
als de dag van gisteren, weg,
als een seconde van waken.
Gij vaagt ons uit als een droom in de morgen,
wij zijn het gras dat 's morgens bloeit
maar 's avonds is het verdord.

Gij laait, als een verterend vuur
Gij houdt ons tegen uw licht,
al het intieme doorziet Gij.
Uw hartstocht is ons te machtig,
wij durven niet met U gaan,
Gij verblindt ons – temper uw Aanschijn
onze adem houdt U niet bij
Gij zijt te veel voor één leven.

Zeventig jaren zijn onze dagen,
als wij sterk zijn tachtig.
Het meeste is zwoegen en pijn
en plotseling vliegen wij heen.
Is dat ontferming, liefde en trouw?
Geef antwoord, stormende god.
Ik tel mijn dagen – hoe lang nog?
Ik wil een wijs en vredig hart.

Hoelang nog wachten op antwoord,
onvoorspelbaar Grote Liefde.

Ik wil wakker worden in de morgen
en weten dat jij bestaat.
Ik wil gelukkig zijn met jou,
iedere dag, nooit meer niet.

Maak mij evenveel dagen gelukkig
als ik ongelukkig geweest ben
jarenlang, zonder jou.

Doe mij weten: omvat uw ontferming
ook onze kinderen – hoe werkt dat?

Jij, enige ware, geef kracht en bestemming
aan de werken van onze handen.

Dat ze stand zullen houden. Geef richting
aan het werk van mijn handen.

Toespraak

1.

Bij de komst van een bijzonder hoogleraar geestelijke verzorging aan de Protestantse Theologische Universiteit was er een symposium. De geestelijke verzorging in gevangenissen, het leger en zorginstellingen, het kan haast niet anders in deze tijden van voortdurende diepzinnige bezinning, is bij monde van de nieuwe hoogleraar ' bezig zichzelf opnieuw uit te vinden'.

Onderdeel daarvan is een van de conclusies van het symposium dat de geestelijke verzorgers, die tot nu toe een soort vrijbuiters in hun organisaties waren, zich meer moeten invoegen en nadrukkelijker moeten meedoen. Ik lees in het verslag van het symposium dat een van de sprekers, een hoogleraar die zorgethiek geeft aan de Universiteit voor Humanistiek, heeft gezegd dat het 'sowieso tijd wordt, dat geestelijke verzorgers een taal gaan spreken "die ook begrijpelijk is voor beleidsmakers en zorgverzekeraars". Er volgt een voorbeeld van een geestelijk verzorger die bij een gesprek met een fondsenverstrekker de term 'hermeneutische competentie' gebruikt had. Dat was lachen op het symposium, stel ik me zo voor.

Maar ja, een paar woorden wartaal van één dolende geestelijk verzorgende – moet je daar de conclusie aan verbinden dat mensen die zijn aangesteld in de leefwereld van gevangenen, doodzieken, dementerenden en naar oorlogsgebieden uitgezonden soldaten, de taal van beleidsmakers en zorgverzekeraars moeten leren spreken? Dat is niet om te lachen, maar om te huilen. En wat doet zo'n hermeneutisch competente man trouwens bij een fondsenverstrekker? 'Ze hebben hun eerstgeboorterecht verkwanseld voor een schamel bord linzemoes', mopperde Naastepad ooit over priesters, dominees en geestelijk verzorgers die zich niet aan hun eigenlijke taak wijdden.

Er zijn aan de faculteiten waar iets geestelijks gestudeerd kan worden ook mensen werkzaam die op zoek zijn naar de bron, serieus bezig met bijbelse theologie, maar de hoofdstroom gaat hard van die bron af, met interculturele theologie, kerkgeschiedenis, kerktheologie, toerusting voor werk in de diverse kerken, kortom: zeer geïnteresseerd in het eigen wereldje, je zou kunnen zeggen: bezig zichzelf opnieuw uit te vinden. Met zichtbare tegenzin meldt de site van de Protestantse Theologische Universiteit dat er in de nabije toekomst weer een soort vooropleiding vereist is met Hebreeuws en Grieks erin. In een normale wereld zou de eis zijn dat beleidsmakers en zorgverzekeraars, lang voordat ze op de mensheid werden losgelaten, leerden de taal van patiënten, klanten en uitvoerders van het werk te spreken, maar we leven niet in een normale wereld, we leven in Nederland in 2014.

2.

Tja. Je kunt je dan wel overal druk over maken, maar waartoe? Zijn er geen serieuzere problemen dan de navelstaarderijen van een onderdeel van de christelijke minderheid? Vast wel. Maar het verhaal over de geestelijke verzorgers geeft ons wel een waarschuwing van wat er met de taal gebeurt. 'Taal zal alleen verwoesting zaaien', als ze niet van harte en volkomen gericht is op waartoe ze ons gegeven is: ons naar elkaar toe openen, lief en leed woorden geven. Dat gebeurt niet als we winstmaximaliseerders als zorgverzekeraars en beleidsmakers aan het woord laten. Dan komt er wel een substantiële categorisering van het probleemgebied uit waardoor de uitdaging om tegen gedaalde kosten nog betere service te verlenen aan de doelgroep positief kan worden ingevoegd in het implementeren van de gemaakte afspraken, maar dat nog taaal noemen: geen sprake van!

Alleen, als ik dat zo allemaal beweer, kun je je afvragen of ik daar wel de geschikte persoon voor ben, hier, achter die lezenaar vanwaar af zojuist de negentigste psalm is voorgelezen. Is dat niet een nogal zweverige tekst, gericht tot de een of andere 'Gij', die in het begin nog een veilige toevlucht wordt genoemd, de enige ware, maar die even verderop een verterend vuur met een ons te machtige hartstocht is met wie wij niet durven te gaan? Dat is de schijn die de psalm tegen heeft.

Want ik geloof werkelijk dat we hier met het tegendeel van zweverigheid te maken hebben, dat dit hier, deze tekst, een stuk reëler is dan veel van de artikelen, columns, analyses die wij wekelijks langs zien komen in de krant en op de buis. Het denken in ons deel van de wereld heeft zich altijd beziggehouden met wie wij mensen zijn, wat die wereld precies voorstelt waarin wij leven; en hoe wij naam geven aan wat ons boven de pet gaat, datgene wat ons ontglipt als wij het willen vatten: waarom het kwaad goede mensen treft; wat er met ons gebeurt zonder dat wij het willen; waar we wel of niet blijven als we er geweest zijn; de vragen of er buiten alles wat we kunnen waarnemen en begrijpen iets of iemand is dat daar bovenuit gaat, of zelfs de voor ons niet zichtbare touwtjes in handen heeft. Verzamelnaam voor dat alles: God.

Hoe het begonnen is het niet alleen óver God te hebben, maar ook mét hem te praten, dat is een ander verhaal. Misschien is het wel andersom gegaan en hebben mensen eerst tegen hem gepraat en zijn daarna pas aan de theorie begonnen. En dat hij een 'hij' en 'hem' werd, is een taalwetmatigheid, op zijn best handig om te hanteren, maar verder heeft dat geen principiële kant. 'Zij' en 'haar' kan ook.

3.

Van alle liedjes in het psalmenboek is nummer 90 een van de meest reële, over wat de mens in deze wereld is. Zomaar weg, zeventig, tachtig jaar, dan mag je niet mopperen, maar dan kan het ook ineens gebeurd zijn: wij vliegen weg. En wat is in die tijd eigenlijk de moeite waard geweest?

Het zijn geen vragen waarmee je aan kunt komen als er praktische zaken moeten worden geregeld. Voor het gangpad in de supermarkt, een veilingzaaltje of een ouderavond, is zo'n tekst niet geschikt. Dus is het goed om een eigen tijd en ruimte te scheppen om deze dingen te laten horen, bijvoorbeeld een toch niet meer gebruikte bioscoopzaal en bijvoorbeeld een tijdstip dat de meeste mensen toch niks te doen hebben, laten we zeggen zondagochtend.

Dat de betrekkelijkheid van de mens zo sterk benadrukt wordt, valt op, omdat wij al een mensengeschiedenis lang de neiging hebben het verstrijken van de tijd te beschouwen als bijzaak. Filosofie en theologie waren eeuwenlang gezusterlijk bezig te zoeken naar het wezen van ieder ding en van alles wat bewoog, maar ontkende bij al het bestaande dat het ooit-niet-meer-bestaan tot het wezen behoorde.

'Alles wat sterven kan leeft in de angst voor de dood,' schrijft Rosenzweig, 'maar de filosofie loochent deze angsten van de aarde.' Ze springt over het graf heen, schrijft hij, en moet wel toegeven dat het lichaam sterfelijk is maar dan komt ze meteen met de onsterfelijke ziel aanzetten. Ook in onze tijd gaat dat in moderne varianten voort, ik doe er zelf van harte aan mee als ik bij begrafenissen bid dat de gestorvene mag voortleven in zijn of haar kinderen, de mensen die na haar of hem komen.

Ik laaf me aan de werkelijkheidszin van de psalm: 'wij zijn als gras dat 's morgens bloeit maar 's avonds is het verdord.'

Nu is het even uitkijken, want juist deze, volgens mij uiterst nuchter bedoelde, woorden zijn talloze malen aangewend om bij begrafenissen op smartelijke toon, met tandengeknars en handengewring de nog levende aanwezigen de stuipen op het lijf te jagen. Zoals ook het Latijnse *Hodie mihi cras tibi*, 'heden ik en morgen gij', niet alleen de naam werd voor begraafplaatsen en uitvaartverenigingen, maar een geheel eigen carrière heeft gemaakt als boemantekst: de dode vermaande de nog levenden dat ook zij sterven zouden, ja, wellicht morgen al, maar het zou ook heel goed vandaag nog kunnen. Het was een tekst die in het Romeinse Rijk gebruikt werd, waarschijnlijk ook om een nuchtere kijk op de dood te bewerkstelligen, maar in het lange tijd toonaangevende christendom was het een vermaning om nu, per omgaande, in het reine te komen met God, want anders ging het hemels paradijs mooi aan jouw neus voorbij. Kerk en kapitaal, zei Bert ter Schegget ooit, hadden een vruchtbare samenwerking in het onder de duim houden van de massa: de priester maakte de mensen bang en de landheer hield ze dom. Is het terecht dat ik de verleden tijd gebruik? Ik heb nog niet zo heel lang geleden nog eens op mijn donder gehad van een van de dragers bij een christelijke uitvaartvereniging in een vroom dorp waar ik een verhaal bij de uitvaart moest houden. Die drager kwam

uit een zwaar christelijk nest en hij vond het daarom niet in de haak dat ik in de rouwdienst de kans had laten lopen het de mensen 'aán te zeggen'. Ik begreep eerst niet eens wat hij bedoelde, maar hij kon het goed en luid uitleggen: wáárschuw ze, want wij zijn als gras dat zomaar verdort en wij vlieden heen. 'Dat moet u ons voorhouden, dat wij ons op tijd bekeren; anders laat u zielen verloren gaan! U moet ons de vreze des Heeren inprenten, onze God is een toornende God.'

Ik waande me in de jeugdjaren van Maarten 't Hart of zelfs nóg verder terug in de Middeleeuwen en ik was het er van harte mee oneens. Zelfs als het zo was, dacht ik op de terugreis, dan moet je zoiets moois en intiems als een goede rouwdienst niet laten verpesten door dit soort zwartgalligheden. Maar het ís ook niet waar. Toch?

4.

Ik lees Psalm 90 er nog eens op na, nu eens niet in de vrije versie, maar letterlijk, en jawel, daar staat het: 'Wie kent de sterkte van uw toorn, uw verbolgenheid naardat Gij te vrezen zijt?' Alle op mijn bureau uitgestalde vertalingen houden het bij dat soort termen: Hiëronymus: *ira et furor*. Buber gebruikt *Zorn* en *Grimm*. Oosterhuis in *Vijftig psalmen* uit 1967: *woede, kwaadheid*. Toorn en woede zijn het in de NBV, Gerhardt en Van der Zeyde: *toorn* en *gramschap*. Albert Koster: *toorn, hete drift*. Chouraqui heeft *fureur, fièvre*. En de Naardense Bijbel *woede* en *gramschap*. Je zou zeggen: dan moet het echt wel zo zijn.

Maar nee. Aan het einde van een lang interview in *Met andere woorden*, het blad van het Nederlands Bijbelgenootschap, vragen de interviewers aan de maker van *150 Psalmen vrij* aan welke psalm hij bijzonder gehecht is. Huub Oosterhuis antwoordt zonder aarzelen: 'Psalm 90. Omdat ik daar zo vreselijk mee getobd heb. Waar ik de woede verander in hartstocht.' Het staat er prachtig, ik hóór het hem zeggen, maar weet niet of het klopt: heeft hij de woede veranderd in hartstocht? Of heeft Mozes, aan wie de psalm wordt toegeschreven (het is 'een gebed van Mozes, de man Gods', dat staat erboven), toen hij Psalm 90 *vrij* hoorde of las, in de hemel uitgeroepen: 'Hèhè, eindelijk iemand die begrepen heeft wat ik bedoelde!' 'Uw naam is hartstocht voor gerechtigheid', zegt een ander liedje en in die richting moeten we het zoeken.

Ik denk ook aan het verhaal van de tempelreiniging: heeft Jezus de kooplieden van het plein geranseld uit woede? In de Johannesversie van dat verhaal staat erbij, een psalmcitaat: 'De ijver voor uw huis heeft mij verteerd' (Johannes 2:17). Het is zuivere hartstocht, hij woedt door die kraampjes, gedreven door de hartstocht voor Gods huis. Hartstocht moet het zijn, dat woord voor de Hebreeuwse termen die we tot nu toe met woede en (na)ijver hebben zien vertaald. Hartstochtelijk is onze God. En hij is nog iets.

5.

We volgden in de begintekst Psalm 90 zoals het in het *Verzameld Liedboek* staat: 'Wees met uw mildheid om ons heen en bestendig het werk van onze handen.' Buber heeft 't ook, *Mildigheid*, evenals Oussoren in de Naardense Bijbel: *Gods mildheid*. Maar ik ben daar niet weg van. Mild is de temperatuur voor de tijd van het jaar; als ik thuis op wat stoms betrapt was, hoopte ik maar dat Pappa en Mamma in een milde bui waren; en voormalige rooie kameraden vinden van zichzelf dat ze met het klimmen der jaren (en het toenemen van hun aardse bezittingen) milder zijn geworden.

In het Hebreeuwse werkwoord *נחם* zitten elementen van liefalligheid, plezier, sierlijkheid. De vondst van de Statenvertalers, 'lieflijkheid', is nog steeds onovertroffen. Liefallig als een meisje van drie met strikken in haar krulletjes, als een jongetje van twee in zijn nieuwe winterjasje, zo is God.

We kregen indertijd bij dogmatiek een hele ris eigenschappen van God te leren, uitgebeend tot op de laatste erbij gesleepte bijbeltekst. God zij dank hebben de dogmatici deze eigenschap over het hoofd gezien: God is lieflijk, als een herfstzonnnetje, als het licht van Vermeer op het meisje dat een brief leest, als de muziek van Simeon ten Holt, of een *In Paradisum* dat door twee stemmen gezongen wordt. Hoor en zie dat alles en nog veel meer en denk aan God. En vice versa.

Die lieflijke God vragen we dat hij ons in al onze betrekkelijkheid en voorlopigheid, van zo voorbijgaande aard als wij zijn, wil geven dat het werk onzer handen kracht en

bestemming krijgt. 'Geef richting aan het werk van mijn handen.' Met dat werk van mijn handen is hopelijk, waarschijnlijk, niet bedoeld wat ik met die handen allemaal in elkaar flans, met gereedschap of boven een toetsenbord. Het is het werk dat mijn handen doen als ik ze uitstrek naar anderen, als ik mijn kleinkinderen (en mijn kinderen trouwens evenzeer) over hun kop aai, als mijn handen zegenen, maar ook als mijn vuisten gebald zijn tegen wat ik aan onrecht aantref.

Of in de woorden van een liedje van Lennart Nijgh:

*Jouw armen liefste, zijn niet om te slaan,
je moet je handen niet tot vuisten maken.
Je ogen hoeven niet zo hard te staan,
ontspan die harde lijnen om je kaken.*

Terug bij het begin van de toespraak zou ik hier de wens moeten uitspreken dat ik van harte hoop dat alle neuzen dezelfde kant uit staan en dat we er stevig tegenaan gaan om de targets van dit concept binnen te halen, maar ik houd het toch maar op: zo moge het zijn.